

Adam Bobryk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

ORCID: 0000-0001-5876-4685

**Relacje większość–mniejszość.
Problem autonomii****Barbara Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii.*
Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie,
Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, ss. 431**

Status Polaków na obecnym terytorium Republiki Litewskiej od początku XX wieku ulegał istotnym przemianom. Kluczowe zmiany dla ich położenia zostały wywołane poprzez konsekwencje II wojny światowej. Wileńszczyzna stała się częścią Litwy, która utraciła niepodległość i była republiką związkową ZSRR. Polacy z ludności dominującej stali się mniejszością narodową, która podlegała presji ideologicznej władz radzieckich i narodowej ze strony większości ludności republiki. Wymuszone wyjazdy (w latach 1944-1947, 1955-1959) w nowe granice Polski pozbawiły Polaków na Litwie swoich elit. W konsekwencji społeczność ta przede wszystkim wykonywała zawody robotnicze i rolnicze. Specyfiką tej republiki w ZSRR było funkcjonowanie w niej instytucji ukierunkowanych na ludność polską. Były to szkoły, prasa, amatorska twórczość artystyczna, audycje radiowe, a w końcu lat osiemdziesiątych także program w telewizji. Nie miały one na celu zaspokajania potrzeb ludności polskiej, ale jej indoktrynację. Niemniej umożliwiały funkcjonowanie języka polskiego w przestrzeni publicznej, podnosiły jego prestiż, dawały możliwość dość ograniczonej, ale aktywności grupowej, a poprzez to przyczyniały się do ograniczania procesów asymilacji.

Istotne zmiany zaczęły następować w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Na fali polityki pierestrojki, zainicjowanej w ZSRR przez Michaiła Gorbaczowa, rozpoczął się proces liberalizacji systemu. Sprzyjało to nie tylko działaniom na rzecz demokratyzacji życia publicznego, ale także procesom odrodzenia narodowego poszczególnych nacji. Prowadziło to również do odmrożenia wielu konfliktów sprzed dziesięcioleci. Na Litwie równolegle przebiegały procesy odrodzenia polskiego i litewskiego. Obydwie narodowości dążyły do poszerzenia zakresu swojego oddziaływania, co nieuchronnie prowadziło do konfliktu. Litewski ruch narodowy zawsze zawierał znaczący antypolski pierwiastek, związany z obawami o dominację kulturową. Ograniczając wpływy radzieckie na Litwie, budowano jednocześnie podwaliny państwa narodowego. Przy tym mniejszości narodowe stanowiły ponad 20% mieszkańców. Spośród nich największą liczebność mieli Rosjanie i Polacy. Ci pierwsi byli jednak rozproszeni w całej republice, a ludność polska dominowała w rejonie solecznickim i wileńskim oraz stanowiła znaczący odsetek mieszkańców w innych jednostkach administracyjnych na Wileńszczyźnie.

Koncentracja przestrzenna, świadomość wielowiekowego zamieszkiwania na tych terenach, dążenie do rozwoju życia instytucjonalnego i uzyskania realnego wpływu na funkcjonowanie lokalnych społeczności przy silnej presji lituanizacyjnej prowadziło do ukształtowania ruchu społecznego na rzecz polskiej autonomii na Wileńszczyźnie. Funkcjonował on w latach 1988-1991. Przyczyniał się z jednej strony do wzrostu aspiracji środowiska polskiego, a z drugiej narastania obaw i wrogości ze strony większości litewskiej. Szczególnie po jednostronnym ogłoszeniu niepodległości przez Litwę i wystąpieniu z ZSRR (czego nie uznały władze centralne) w dniu 11 marca 1990 r. polskie działania były odbierane z nieufnością i definiowane w kategoriach zagrożenia. Polacy popierali ideę niepodległości, oczekiwali jednak przy tym realnych gwarancji dla swej społeczności. W warunkach dwuwładzy w republice następowała coraz większa polaryzacja stanowisk. Po upadku puczu Genadija Janajewa w Moskwie 22 sierpnia 1991 r. zarówno Polska, społeczność międzynarodowa, jak i ZSRR uznały niepod-

ległość Litwy. Jednakże pierwsze decyzje suwerennej Litwy nosiły antypolski charakter. Rozwiązane zostały zdominowane przez Polaków rady rejonów solecznickiego i wileńskiego, wszczęto dochodzenia przeciwko Polakom, zlikwidowano kilka tytułów prasowych, zaczęto ograniczać retransmisję TVP. Podjęto też szereg decyzji mających umocnić litewskość w życiu publicznym, co prowadziło do uszczuplenia stanu posiadania społeczności polskiej.

Problematyka dotycząca Polaków w odrodzonej Republice Litewskiej budzi coraz większe zainteresowanie badaczy. Analizy podejmowane były z różnych perspektyw. To przede wszystkim ujęcia historyczne, socjologiczne, politologiczne. Ukazało się wiele publikacji polskich autorów dotyczących okresu międzywojennego¹, II wojny światowej², Litwy radzieckiej³ i odrodzonej Republiki Litewskiej⁴ czy też

---

¹ T. Katelbach, *Za litewskim murem*, Warszawa 1938; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999; K. Buchowski, *Lituomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok 2006; Z. Krajewski, *Polacy w Republice Litewskiej 1918-1940*, Lublin 2007.

² P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1982; S. Lewandowska, *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 1997; K. Tarka, *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939-1945*, Opole 1998; S. Lewandowska, *Wilno 1944-1945. Oczekiwania i nastroje*, Warszawa 2007.

³ K. Woźniakowski, *Polska literatura Wileńszczyzny 1944-1984*, Warszawa 1985; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2000; J. Surwiło, *Zostali tu z nami na dobre i złe. Losy przedstawicieli przedwojennej inteligencji Wilna i Wileńszczyzny po 1944*, Wilno 2000; J. Szostakowski, *Między wolnością a zniewoleniem. Prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*, Wilno-Warszawa 2004; A. Zavadzka, *Duszpasterstwo polskie na Wileńszczyźnie w okresie sowieckim (1944-1990)*, Białystok 2017.

⁴ C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005; Z. Kurcz, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005; I. Kabzińska, *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009; J. Sobczak, *Potomkowie Lecha i Giedymina. Stosunki polityczne między Litwą i Polską w pierwszych latach odrodzenia państwa litewskiego*, Poznań 2009; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; Z. Krajewski, *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, Lublin 2012; K. Kawęcki, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013; A. Bobryk, *Společne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013; *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich*.

opisujące je w szerszej perspektywie czasowej⁵. Problematykę tę podejmowali również naukowcy litewscy⁶.

Życie społeczne Polaków na Litwie jest bardzo bogate i dynamiczne. W związku z tym niezbędne są cały czas badania, które ukazują te zmiany oraz wprowadzają nowe spojrzenie na analizowane wcześniej procesy. Interesującą pozycją, wychodzącą naprzeciw temu zapotrzebowaniu, jest publikacja Barbary Jundo-Kaliszewskiej *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*⁷. Autorka była świadkiem i uczestnikiem opisywanych wydarzeń. Urodziła się bowiem w Ejszyszkach (rejon solecznicki) jeszcze w radzieckiej Litwie. W 1999 r. przeprowadziła się do Polski. Tu ukończyła studia i uzyskała stopień doktora. Oprócz pracy naukowej zajmuje się popularyzacją analizowanej problematyki w mediach polskich i litewskich. Jej aktywność publicystyczna niewątpliwie jest pomocna w badaniach i przynosi ważne doświadczenie wykorzystywane w pracy naukowej.

Praca ułożona jest w porządku chronologiczno-problemowym. Strukturę podzielono na trzy rozdziały. Pierwszy „Polacy – Litwini. Geneza konfliktu”, złożony jest z dziewięciu podrozdziałów: „Małżeństwo z rozsądku”, „Ideologia narodów”, „Rosyjska intryga”,

---

Antologia tekstów, red. A. Srebrakowski, Wrocław 2013; K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015; P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017; *Polacy na Litwie. Przeszołość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.

⁵ P. Łossowski, *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991; M. Kosman, *Orzeł i Pogoń. Z dziejów polsko-litewskich XIV-XX w.*, Warszawa 1992; *Pamiętniki Polaków na Litwie 1945-1995. Losy pokoleń*, red. A. Budzyński, Warszawa 1998; *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, red. W.K. Roman, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2009; *Szkoły polskie w Republice Litewskiej*, red. J. Sienkiewicz, Wilno 2009; *Sąsiedztwa III RP – Lenkija, Litwa, Polska, Lietuva. Zagadnienia społeczne*, red. M. Dębicki, J. Makaro, Wrocław 2012.

⁶ S. Vaitiekus, *Lietuvos lenkai*, Vilnius 1994; G. Merkys, S. Balčiūnas, A. Balžekienė, A. Lapienienė, Ž. Pauliukaitė, A. Telešienė, *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*, Kaunas 2006; G. Kazėnas, A. Jakubauskas, I. Gaižauskaitė, R. Kacevičius, A. Visockaitė, *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identitetyrimas*, Vilnius 2014; V. Sirutavičius, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.

⁷ B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.

„Pierwsza niepodległość”, „«Martwa» granica”, „W cieniu wojny”, „Okupacja i kolaboracja”, „Walki o Wilno ciąg dalszy”, „Po wojnie”. W drugim – „Próba powołania autonomii” – zamieszczono dwadzieścia podrozdziałów. Zatytułowane zostały następująco: „Jesień Ludów – konsolidacja narodów”, „Nacjonalizacja języka i historii”, „W przededniu niepodległości”, „Związek Polaków na Litwie – narodziny”, „Na Szlaku Bałtyckim”, „Narodowa rejonizacja”, „Sajūdis i Solidarność – początek współpracy”, „Nacjonalizacja partii i wybory”, „Akt 11 marca”, „II Zjazd Związku Polaków na Litwie – polaryzacja stanowisk”, „Autonomia”, „Zjazd w Ejszyszkach”, „Zjazd Wilni”, „Krwawy styczeń 1991 r.”, „Czas plebiscytów”, „Długie ramie Moskwy”, „Mościszki – autonomia raz jeszcze”, „Koniec imperium – początek niepodległości”. Trzeci – „Spojrzenie z Warszawy” – podzielony został na dwanaście podrozdziałów: „Doktryna Giedroycia”, „Sajūdis w Warszawie”, „Polska emigracja a sprawy litewskie”, „Rok 1991. Wsparcie i deklaracje”, „Eskalacja konfliktu”, „Na rubieżach”, „Wybory 1992 r. Nowe rozdanie”, „Papież-Polak w Wilnie”, „Trudne negocjacje”, „Ostatni traktat”, „Litewskie rozrachunki – procesy «autonomistów»”, „«My nie bracia, my sąsiedzi...»”. Książkę otwiera „Wykaz najważniejszych skrótów”, „Toponimia (wybór)”, „Wstęp”. Zamyka zaś „Zakończenie” i „Bibliografia”.

Ramami chronologicznymi pracy są lata 1988-1994. To logicznie ujęty przedział czasowy. Odrodzenie narodowe Polaków rozpoczęło się jeszcze w 1987 r. Również Litwini w tym czasie zainicjowali pierwsze aktywności ukazujące rosnące aspiracje narodowe. Niemniej działania na szeroką skalę, które zyskały charakter instytucjonalny, wystąpiły właśnie w 1988 r. Rok 1994 kończy natomiast symbolicznie pewien stan tymczasowości w relacjach państwowych między Polską i Litwą. Po kilkuletnich przygotowaniach zawarto wówczas „Traktat”. Autorka niejednokrotnie wykracza jednak poza przyjęte ramy czasowe. Ma to uzasadnienie w konieczności ukazania źródeł procesów lub ich następstw.

Badaczka podjęła bardzo ważną problematykę. Rozpatruje ją w ujęciu historycznym. Pomimo tego, iż tematyka ta była analizowana już przez wielu badaczy, stara się ukazać nową perspektywę.

W swoich rozważaniach skupia się głównie na działaniach związanych z dążeniem do uzyskania autonomii terytorialnej przez Polaków, zamieszkujących w zwartych skupiskach Wileńszczyznę. Ważne podkreślenia jest to, iż wspierani oni byli także przez przedstawicieli innych mniejszości narodowych. Barbara Jundo-Kaliszewska wykorzystując dotychczasowe ustalenia, ukierunkowana była na wprowadzenie nowych elementów poprzez pozyskanie źródeł dotychczas niewykorzystywanych.

Pomimo wyraźnie historycznego charakteru książki pojawia się tam szereg wątków o charakterze socjologicznym lub politologicznym. Autorka wyraźnie ukazuje również związek między respektowaniem praw mniejszości a bezpieczeństwem narodowym. Z jednej strony opisuje dość wstrzemięźliwą postawę Polaków, którzy dążąc do zaspokojenia aspiracji swojego środowiska, zachowywali postawę lojalną wobec kształtującej się państwowości litewskiej, unikając działań, które mogłyby prowadzić do zaostrzenia sporu, nawet do poziomu wojny domowej, co było wówczas realnym zagrożeniem. Z drugiej przez analogie wskazuje potencjalne konsekwencje ostrego przebiegu konfliktu większość–mniejszość i jego tragiczne konsekwencje. Należy zauważyć, iż mimo upływu czasu wiele problemów mniejszości polskiej na Litwie do dzisiaj nie zostało rozstrzygniętych⁸. Może to stanowić zarzewie potencjalnych konfliktów, na co uwagę zwraca Autorka.

Barbara Jundo-Kaliszewska krytycznie ocenia nie tylko politykę władz litewskich, ale także działania polskiej dyplomacji. Stwierdza: „Bagatelizowanie i marginalizowanie postulatów mniejszości polskiej, łamanie jej swobód, uszczuplanie stanu posiadania, negowanie praw do tożsamości i posługiwania się językiem ojczystym w sferze publicznej niosą za sobą realne niebezpieczeństwo. Zdumiewa fakt, że na przełomie lat 80. i 90. XX w. Warszawa nie podjęła energicznych działań w celu rozstrzygnięcia sporu na

---

⁸ Szerzej na temat polityki etnicznej i ustawodawstwa dotyczącego mniejszości w Republice Litewskiej: E. Kuzborska-Pacha, *Ochrona prawna mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, Warszawa 2019; B.M. Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019.

Wileńszczyźnie, zgodnie z interesem mniejszości polskiej. Niewątpliwie była to jedna z lepszych szans, jeśli nie jedyna dogodna okazja, by całkowicie rozwiązać nieporozumienia między skonfliktowanymi stronami. Warto pamiętać, że dziś Polacy na Litwie o wiele mniej niż w końcu XX w. martwią się o oceny, jakie ich działaniom wystawia ekipa rządząca nad Wisłą. (...) Dalszym skutkiem tego stanu rzeczy jest pogłębianie się rozbratu między Belwederem i mniejszością polską, która kieruje się własną, wynikającą z jej położenia, racją stanu”⁹.

Praca jest bardzo ciekawa i wnosząca ważne treści do badań nad mniejszościami narodowymi oraz historią Republiki Litewskiej. Niemniej Autorka nie uniknęła pewnych potknięć o charakterze polemicznym. O ile zasadniczo kwestie merytoryczne nie budzą zarzutu, to strona formalna zawiera pewne ułomności. Rozpoczęcie książki od wykazu skrótów jest co najmniej dyskusyjne. To element techniczny umieszczany zasadniczo w końcowej części pracy. Przy 431 stronach książki Autorka mogła się pokusić o bardziej rozbudowaną strukturę niż tylko trzy rozdziały. To lepiej eksponowałoby bogactwo zawartości. Tym bardziej, iż tytuł Rozdziału III – „Spojrzenie z Warszawy”, rozmija się częściowo z treścią. Sugeruje on bowiem odzwierciedlenie stanowiska i ocen Polski. Natomiast część podrozdziałów, jak np. „Wybory 1992 r. Nowe rozdanie”, „Papież-Polak w Wilnie”, „Litewskie rozrachunki – procesy «autonomistów»”, dość trudno zakwalifikować do tego obszaru. Tytuły podrozdziałów także budzą pewne zastrzeżenia. Sformułowane są one w sposób zdawkowy i czasami nawet dość kolokwialny. Szczególnie razi w Rozdziale II „Próba powołania autonomii” podrozdział 13 – „Autonomia”. Jego lakoniczność jest nadmierna. Tym bardziej, iż cały rozdział poświęcony jest autonomii, a termin ten w tytułach występuje kilkakrotnie. Ponadto podrozdział 19 zatytułowany jest „Mościszki – autonomia raz jeszcze”. Może to prowadzić do mylnych wniosków, iż ten pewien rodzaj samodzielności został osiągnięty, być może utracony, ponownie odzyskany itd. Jeśliby więc Autorka

⁹ B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii...*, s. 398-399.

planowała wznowienie wydania, dobrze by dokonała pewnej refleksji dotyczącej struktury pracy. Należy również zwrócić uwagę na tytuł. Pierwsza jego część – *Zakładnicy historii*, świetnie oddaje treść i ukazuje pochodzące z przeszłości uwarunkowania, które determinują współczesną politykę wobec Polaków. Natomiast druga część jest dyskusyjna: *Polacy w postradzieckiej Litwie*. Wynika to z tego, iż znaczna część głównych rozważań Autorki dotyczy LSRR (1988-1990) lub okresu dwuwładzy (1990-1991). Wyraźnie więc opisuje okres transformacji, przejścia od jednego systemu do drugiego, stopniowego poszerzania niezależności i odrębności w ramach ZSRR do stanowienia niepodległego państwa.

Należy zwrócić uwagę również na pewien wątek polemiczny. Autorka słusznie stwierdza, iż idea autonomii pojawiła się pod koniec 1988 r. Wtedy to gmina Suderwa 28 grudnia podjęła uchwałę o określeniu jej jako narodowej. Tu należałoby zwrócić jednak uwagę, iż było to wynikiem znacznie dłuższego procesu. Dyskusje w środowisku polskim prowadzono na ten temat od wielu miesięcy. Najprawdopodobniej po raz pierwszy publicznie postawił tę kwestię Janusz Obłoczyński w październiku 1988 r. na rejonowej konferencji sprawozdawczo-wyborczej KPZR w Solecznikach, gdzie zwrócił się z zapytaniem, czy działania takie mają podstawy prawne. Odpowiedź przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej LSRR, Vytautasa Astrauskasa była pozytywna¹⁰. Właściwie wiąże Autorka kwestię autonomii z rosnącą presją narodową ze strony większości, czego jednym z przejawów było dążenie do ustanowienia jako jedyne go języka państwowego – litewskiego. Nieco zaskakujące jest jednak stwierdzenie, iż jakoby funkcjonował stereotyp, że autonomia była odpowiedzią na ogłoszenie niepodległości przez Litwę¹¹. Powszechnie bowiem znany jest fakt, opisywany również w recenzowanej pozycji, że po szeregu uchwał rad gminnych w tej sprawie 12 maja 1989 r. odbył się I Zjazd Deputowanych Ludowych Wileńszczyzny,

---

¹⁰ A. Bobryk, *Zagrożenia i aspiracje. Ruch społeczny na rzecz utworzenia autonomii polskiej na Wileńszczyźnie (1988-1991)*, [w:] *Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018, s. 88.

¹¹ B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii...*, s. 396.

który podjął kluczowe działania na rzecz autonomii. Zyskało to ogromny rezonans społeczny, a w środowisku litewskim wywołało wiele obaw (częściowo nowych, a jednocześnie służących jako uzasadnienie dla działań nieprzychylnych Polakom). Po ogłoszeniu niepodległości działania autonomiczne korygowano, uwzględniając nowe warunki. W uchwale podjętej 6 października 1990 r., podczas Zjazdu Deputowanych w Ejszyszkach określono, iż autonomia będzie realizowana w ramach Litwy, odrzucając wariant dotyczący LSRR. Autorka o tym wspomina w swojej pracy. Autonomia nie była więc reakcją na niepodległość, a wcześniejszą falę nacjonalizmu litewskiego, z uwzględnieniem rosnących aspiracji własnego środowiska. W momencie ogłoszenia niepodległości przez Litwę działania na rzecz autonomii trwały już od kilkunastu miesięcy, były powszechnie znane i utrwalone w świadomości społecznej mieszkańców republiki.

Pomimo pewnych wątków dyskusyjnych czy niedociągnięć książkę Barbary Jundo-Kaliszewskiej *Zakładnicy historii. Polacy w postradzieckiej Litwie* należy ocenić bardzo wysoko. To pierwsze tak obszerne opracowanie dotyczące autonomii. Omawiane w niej wątki budzą emocje i oddziałują na nastroje społeczne do dnia dzisiejszego. Polemizuje ona z utrwaloną i rozpowszechnioną litewską interpretacją wydarzeń. Dąży więc do opisania rzeczywistości z ukazaniem stanowisk różnych stron, uczestniczących w analizowanych procesach. Autorka podjęła ważną problematykę, poszerzając stan wiedzy w zakresie historii Polaków na Litwie. Jednocześnie jej rozważania są też istotne dla badaczy, którzy nie tylko zajmują się Republiką Litewską, ale szerzej kwestiami mniejszości narodowych, stosunków międzynarodowych czy bezpieczeństwa. Publikację tę na pewno można polecić zarówno historykom, jak też przedstawicielom wielu dyscyplin z zakresu nauk społecznych.

Bibliografia / References

- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Bobryk A., *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013.
- Bobryk A., *Zagrożenia i aspiracje. Ruch społeczny na rzecz utworzenia autonomii polskiej na Wileńszczyźnie (1988-1991)*, [w:] *Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.
- Buchowski K., *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok 2006.
- Buchowski K., *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999.
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.
- Kabzińska I., *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009.
- Katelbach T., *Za litewskim murem*, Warszawa 1938.
- Kawęcki K., *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013.
- Kazėnas G., Jakubauskas A., Gaizauskaitė I., Kacevičius R., Visockaitė A., *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*, Vilnius 2014.
- Kosman M., *Orzeł i Pogoń. Z dziejów polsko-litewskich XIV-XX w.*, Warszawa 1992.
- Krajewski Z., *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, Lublin 2012.
- Krajewski Z., *Polacy w Republice Litewskiej 1918-1940*, Lublin 2007.
- Kurcz Z., *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005.
- Kuzborska-Pacha E., *Ochrona prawna mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, Warszawa 2019.
- Leśniewska-Napierała K., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015.
- Lewandowska S., *Wilno 1944-1945. Oczekiwania i nastroje*, Warszawa 2007.
- Lewandowska S., *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 1997.
- Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1982.
- Łossowski P., *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991.
- Merkys G., Balčiūnas S., Balžekienė A., Lapienienė A., Pauliukaitė Ž., Telesienė A., *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*, Kaunas 2006.

- My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich. Antologia tekstów*, red. A. Srebrakowski, Wrocław 2013.
- Pamiętniki Polaków na Litwie 1945-1995. Losy pokoleń*, red. A. Budzyński, Warszawa 1998.
- Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, red. W.K. Roman, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2009.
- Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.
- Sąsiedztwa III RP – Lenkija, Litwa, Polska, Lietuva. Zagadnienia społeczne*, red. M. Dębicki, J. Makaro, Wrocław 2012.
- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Sirutavičius V., *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.
- Sobczak J., *Potomkowie Lecha i Giedymina. Stosunki polityczne między Litwą i Polską w pierwszych latach odrodzenia państwa litewskiego*, Poznań 2009.
- Sobik P., *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017.
- Srebrakowski A., *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2000.
- Stefanowicz B.M., *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019.
- Surwiło J., *Zostali tu z nami na dobre i złe. Losy przedstawicieli przedwojennej inteligencji Wilna i Wileńszczyzny po 1944*, Wilno 2000.
- Szkoły polskie w Republice Litewskiej*, red. J. Sienkiewicz, Wilno 2009.
- Szostakowski J., *Między wolnością a zniewoleniem. Prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*, Wilno-Warszawa 2004.
- Tarka K., *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939-1945*, Opole 1998.
- Vaitiekus S., *Lietuvos lenkai*, Vilnius 1994.
- Woźniakowski K., *Polska literatura Wileńszczyzny 1944-1984*, Warszawa 1985.
- Zavadzka A., *Duszpasterstwo polskie na Wileńszczyźnie w okresie sowieckim (1944-1990)*, Białystok 2017.
- Żołędowski C., *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003.

